

ضرورت گسترش سطح افشاء و توسعه گزارش‌های مالی در بستر حسابداری اسلامی

محسن حسینی‌الاصل^۱

آزیتا جهانشاد^۲

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۰۹/۳۰

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۷/۲۷

چکیده

گزارشگری مالی مرسوم در برگزیده همه آن چیزی نیست که بتوان بر اساس آن ارزیابی درستی از رعایت آموزه‌های اخلاقی، دینی و ایفای مسئولیت‌های اجتماعی در کسب‌وکار واحد تجاری را به عمل آورد. این پژوهش به بررسی لزوم ارتقای سطح گزارشگری مالی از دیدگاه متخصصین حرفه‌ای و دانشگاهی پرداخته است. روش تحقیق در این مطالعه ترکیبی (کیفی و کمی) می‌باشد. در بخش کیفی به شیوه تحلیل محتوا؛ با توجه به نتایج پژوهش‌های قبلی، ضرورت ارتقای سطح گزارشگری مالی متناسب با اهداف حسابداری اسلامی و اصول شریعت تبیین و در بخش کمی از طریق پرسشنامه نظر ۷۳ نفر از متخصصین علوم مالی در این زمینه دریافت و با نرم‌افزار SPSS تحلیل گردید. سال انجام پژوهش ۱۳۹۷ و جامعه آماری اعضای هیئت‌علمی دانشگاه‌ها، حسابداران رسمی و کارشناسان بورس اوراق بهادار بوده است. نتایج پژوهش نشان داد بین متخصصین حرفه‌ای و دانشگاهی در مورد «کافی نبودن سطح افشاء در گزارشگری مرسوم و لزوم ارتقای آن با توجه به اهداف اسلامی» موافقت و اجماع وجود دارد. بر این اساس، برخی تغییرات محتوایی و شکلی در صورت‌های مالی واحدهای تجاری که در بستر اقتصاد اسلامی فعالیت می‌کنند، پیشنهاد شده است.

واژه‌های کلیدی: گزارشگری مالی اسلامی، مسئولیت‌های اجتماعی، مسئولیت‌های شرعی، افشای کامل، عقلانیت اقتصادی.

۱- دانشجوی دکتری تخصصی گروه حسابداری، دانشکده اقتصاد و حسابداری، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

۲- دانشیار گروه حسابداری، دانشکده اقتصاد و حسابداری، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران (نویسنده اصلی و مسئول

مکاتبات)، Az_jahanshad@yahoo.com

۱- مقدمه

به منظور تشویق طیف وسیعی از سرمایه‌گذاران از جمله سرمایه‌گذاران مسلمان و مؤمن به شریعت اسلام که مایلند وجوه خود را بر اساس عقود مشارکتی اسلامی در واحدهای تجاری سرمایه‌گذاری کنند، لازم است تا زمینه جلب اعتماد ایشان در خصوص رعایت و انطباق عملکرد واحد تجاری با شریعت اسلام فراهم شود. یکی از شرایط لازم برای ایجاد این اعتماد، وجود اطلاعاتی است که سرمایه‌گذاران را از توانایی واحد اقتصادی برای رسیدن به اهداف آن‌ها مطمئن سازد. یکی از مهمترین منابع اطلاعاتی در این زمینه، گزارش‌های مالی با توجه به اهداف حسابداری اسلامی است؛ بنابراین توسعه گزارشگری مالی با رویکرد اسلامی اجتناب‌ناپذیر بوده و به نظر می‌رسد توسعه تئوری‌های حسابداری در این زمینه، راهگشای مجامع حرفه‌ای و سیاست‌گذار در تدوین استانداردهای مناسب حسابداری باشد؛ چرا که اصولاً چارچوب نظری گزارشگری مالی مرسوم به طور کامل به نقش اجتماعی حسابداری توجهی نداشته و صرفاً بر جنبه‌های اقتصادی آن تأکید دارد؛ بر اساس این چارچوب، نقش گزارشگری مالی به جای از پاسخگویی به جامعه، به سطح حسابداری به ذینفعان واحد تجاری خلاصه شده است. از طرفی اگر هدف غایی حسابداری را تنها ارائه اطلاعات مفید برای تصمیم‌گیری ندانسته و ایفای مسئولیت خطیر پاسخگویی را نیز به عنوان یکی از اهداف اساسی گزارشگری مالی تلقی کنیم، تکیه صرف بر تئوری‌های اثباتی در روش‌شناسی حسابداری که بیشتر به تبیین آنچه هست می‌پردازد و نه آنچه باید باشد، برای دانش حسابداری به عنوان شاخه‌ای از علوم اجتماعی که اساساً بر حسب غایت آن تعریف می‌شود نه بر اساس موضوع، کفایت نخواهد کرد. در این راستا توجه به «هنجار» از یکسو و تأکید بر «اخلاق» از سوی دیگر، ضرورت می‌یابد؛ به گونه‌ای که غفلت از این مفاهیم به منزله فرو غلتیدن حسابداری در ورطه بحران است. از طرفی اگر دین را مجموعه‌ای از ارزش‌ها، هنجارها و جنبه‌های اخلاقی که از طریق پیامبران توسط خداوند نازل شده است، بدانیم، با تغذیه از منابع سرشار دینی به ویژه دین مبین اسلام به عنوان کامل‌ترین و آخرین دین الهی، می‌توان توجه به ارزش و هنجار را برای برون‌رفت از این بحران تجویز و بدین ترتیب ضرورت رویکرد اسلامی در حسابداری و گزارشگری مالی را بیش از پیش روشن ساخت. در نتیجه باید گفت؛ گزارشگری مالی مرسوم در برگیرنده همه آن چیزی نیست که بتوان بر اساس آن ارزیابی درستی از وظیفه مباشرت مدیران، رعایت آموزه‌های اخلاقی، دینی و ایفای مسئولیت‌های اجتماعی واحد تجاری را به عمل آورد؛ بنابراین برای ارزیابی بهتر ریسک سرمایه‌گذاری، ارزیابی وظیفه مباشرت مدیران و میزان رعایت اصول شریعت در بستر اقتصاد اسلامی توسط واحدهای تجاری، ارتقای سطح افشاء ضروری است. از طرفی بر اساس نص صریح قرآن کریم در آیه ۱۹ سوره ذاریات^۱، افراد حق مطلق بر ثروت خود نداشته و با وجود مجاز بودن

مالکیت بر ثروت، این مالکیت امانتی است در دست انسان که بایستی آن را مطابق تعالیم اسلام به مصرف رساند. شیبلی عبدالله^۲، (۲۰۱۸) اعتقاد دارد؛ مشکل گزارشگری مالی مرسوم بر پایه اقتصاد سرمایه‌داری این است که نمی‌تواند حقوق ذینفعان و ذیحقان مختلف را به درستی نشان داده و همگان را از حرکت واحد تجاری در مدار عدالت اجتماعی، انصاف و رعایت حقوق دیگران مطمئن سازد. شوکت آمر^۳ (۲۰۱۷) معتقد است؛ در حال حاضر حرفه حسابداری از نظر درستی و عادلانه بودن افساء آسیب دیده و بایستی بر اساس تعالیم قرآن و سنت پیامبر (ص)، نقش حسابداران امین در ارائه گزارش‌های حسابداری بر مبنای مفهوم "دیدگاه درست و عادلانه" بیشتر شود. حسینی و بابایی (۱۳۹۸) رعایت آموزه‌های اخلاقی در گزارشگری مالی را بالقوه باعث تضمین آینده حرفه حسابداری و حفظ جایگاه گزارشگری مالی در بازار رقابتی اطلاعات می‌دانند. در همین راستا در سال‌های اخیر؛ مجموعه جدیدی از پژوهش‌ها در مورد تأثیر باورها و ارزش‌های جوامع اسلامی بر سیستم‌های حسابداری و گزارشگری مالی و تلقی شریعت به عنوان منبع و عامل اصلی تعیین‌کننده رفتار مسلمانان از جمله رفتارهای اقتصادی آن‌ها چه در قالب رفتارهای فردی و چه در قالب رفتارهای شرکتی انجام گرفته است. باور عمومی در بین حسابداران مسلمان از جمله ملیا سلیمان (۲۰۰۵)، توجه به حسابداری اسلامی به عنوان ابزاری برای ایفای مسئولیت پاسخگویی اجتماعی و شرعی و حلقه ارتباطی بین نظامات اقتصادی امروزی و دین مبین اسلام است؛ بنابراین هسته و هدف اصلی گزارشگری مالی اسلامی، فراهم ساختن اطلاعات کافی و قابل اتکا برای هر دو طیف استفاده‌کنندگان مؤمن به آموزه‌های دین اسلام و سایر استفاده‌کنندگانی است که در چارچوب مدرنیته و عقلانیت حاکم بر نظام‌های اقتصادی غربی در مورد کمیت و کیفیت رابطه خود با واحدهای تجاری اسلامی اتخاذ تصمیم می‌کنند. به عقیده ما؛ دستیابی به چنین هدفی از یک سو مستلزم تأمل و دقت کافی در وجوه اشتراک و افتراق بین حسابداری مرسوم و حسابداری اسلامی از جمله توجه به محدودیت‌ها، واجبات و محرّمات شرعی در انجام و ثبت معاملات تجاری، مالی و سرمایه‌گذاری و از طرف دیگر مستلزم توجه به وظیفه مسئولیت پاسخگویی بنگاه‌های انتفاعی اسلامی در قبال طیف وسیعی از ذینفعان و ذیحقان در جامعه اسلامی است که لزوماً دارای رابطه تجاری با این شرکت‌ها نیستند. توجه به این موضوعات حتی ذهن متفکرین در دنیای غرب را نیز به خود جلب کرده است. با این اوصاف، این سؤالات اساسی بر روی میز قرار می‌گیرد که اولاً آیا محتوا و شکل گزارش‌های مالی مرسوم می‌تواند پاسخگوی نیازهای اطلاعاتی طیف وسیعی از استفاده‌کنندگان از گزارش‌های مالی از جمله سرمایه‌گذاران مؤمن و معتقد به آموزه‌های اخلاقی و دینی باشد یا خیر؟ و ثانیاً با توجه به چالش‌های موجود در عرصه تجارت از جمله پدیده جهانی شدن و لزوم حفظ و توسعه روابط تجاری، مالی و سرمایه‌گذاری با دنیای غرب، آیا اصولاً امکان

تعدیل و توسعه گزارش‌های مالی متناسب با اهداف حسابداری اسلامی که همزمان متضمن دستیابی به اهداف عمومی گزارشگری مالی مرسوم نیز باشد، وجود دارد یا خیر؟ و ثالثاً چه شکل و کیفیتی از گزارشگری مالی می‌تواند نیاز هر دو طیف مذکور را برطرف نماید؟ این پژوهش به دنبال پاسخ به این سؤالات است. در محدود پژوهش‌های انجام شده در این زمینه تاکنون، کوشش محققان بر ارائه صورت‌های مالی بانک‌ها و مؤسسات اعتباری بوده اما در این پژوهش، منتج از نتایج تحلیل داده‌های جمع‌آوری شده، تغییراتی در نحوه ارائه و محتوای صورت‌های مالی به صورت عام برای کلیه شرکت‌های خدماتی، بازرگانی، تولیدی و بانک‌های تجاری پیشنهاد و گزارش‌های مزبور باز تعریف شده‌اند.

<p>موضوع: تبیین چارچوب گزارشگری مالی اسلامی</p>	<p>مفاهیم گزارشگری مالی مرسوم</p> <p>فلسفه: کاهش عدم تقارن اطلاعاتی بین تهیه‌کنندگان (مدیران واحد تجاری) و ذینفعان شرکت.</p> <p>اهداف: ارائه اطلاعات سودمند برای ارزیابی وظایف نمایندگی مدیران در قبال سهامداران، ارزیابی ریسک سرمایه‌گذاری، ارزیابی میزان ایفای مسئولیت‌های اجتماعی - شرعی در عملیات تجاری و اطمینان از رعایت حقوق ذیحقان (نیازمندان و نسل‌های آتی) و ارزیابی امکان تداوم فعالیت شرکت به منظور تنظیم روابط تجاری یا مالی با آن.</p> <p>سطح افشاء: گزارش وضعیت مالی، نتیجه عملیات و جریان‌های نقدی در قالب صورت‌های مالی و یادداشت‌های همراه با تاکید بر عقلانیت اقتصادی و حفظ منافع سهامداران از طریق و مدیریت اطلاعات، اجتناب از پذیرش هزینه‌های سیاسی و اجتناب از پذیرش مسئولیت‌های اجتماعی از جمله رعایت حقوق نسل‌های بعدی از طریق کاهش هزینه‌های زیست محیطی.</p>	<p>مفاهیم گزارشگری مالی اسلامی</p> <p>فلسفه: کاهش عدم تقارن اطلاعاتی بین تهیه‌کنندگان (مدیران واحد تجاری) و ذینفعان شرکت.</p> <p>اهداف: ارائه اطلاعات سودمند برای ارزیابی وظایف نمایندگی مدیران در قبال سهامداران، ارزیابی ریسک سرمایه‌گذاری، ارزیابی میزان ایفای مسئولیت‌های اجتماعی - شرعی در عملیات تجاری و اطمینان از رعایت حقوق ذیحقان (نیازمندان و نسل‌های آتی) و ارزیابی امکان تداوم فعالیت شرکت به منظور تنظیم روابط تجاری یا مالی با آن.</p> <p>سطح افشاء: گزارش وضعیت مالی، نتیجه عملیات و جریان‌های نقدی و نیز گزارش میزان ایفای مسئولیت‌های اجتماعی - شرعی در قالب صورت‌های مالی و یادداشت‌های همراه توسعه یافته با تاکید بر حفظ منافع سهامداران و نیز سایر ذینفعان و ذیحقان از طریق پذیرش مسئولیت‌های اجتماعی - شرعی بیشتر.</p>
---	---	--

شکل ۱- مدل مفهومی پژوهش

۲- مبانی نظری و مرور پیشینه‌ها

۲-۱- مبانی نظری پشتوانه فرضیه‌های پژوهش

۲-۱-۱- پاسخگویی اجتماعی-شرعی بنگاه‌های اقتصادی در بستر گراشگری مالی اسلامی

به عقیده نجفی (۱۳۹۱)؛ بنیان حسابداری غربی بر تفکیک اقتصاد از مذهب، رجحان رضایت فردی بر رضایت اجتماعی، حداکثرسازی سود به عنوان معیار سنجش عملکرد و تأکید بر نتیجه‌گرایی بدون توجه به آثار عملکرد واحد تجاری بر محیط قرار دارد؛ اما در حسابداری اسلامی، علاوه بر لزوم ارائه اطلاعات سودمند برای تصمیم‌گیری بر مبنای عقلانیت اقتصادی، به جنبه پاسخگویی اسلامی از نظر رعایت عدل، انصاف، اخلاق و توجه به حقوق نسل‌های آینده نیز توجه می‌شود. از نظر حسابداری اسلامی، این اطلاعات شامل؛ افشای اطلاعات مربوط به رعایت اصول شریعت به وسیله واحد تجاری، اطلاعات مربوط به منابع و اقتصادی بنگاه و آثار و تعهدات ناشی از آن‌ها، اطلاعات لازم جهت محاسبه و پرداخت وجوه شرعیه (خمس، زکات، احسان و انفاق) توسط واحد تجاری به نیابت از سهامداران، اطلاعات مربوط به منابع و مصارف جریان‌های نقدی متناسب با اهداف حسابداری اسلامی، اطلاعات لازم برای ارزیابی مسئولیت امانی بانک‌های اسلامی در حفاظت از حقوق سپرده‌گذاران و نیز اطلاعات مربوط به ایفای مسئولیت اجتماعی از جمله مسائل زیست‌محیطی توسط واحد تجاری اسلامی است. از این منظر، مباشرت و پاسخگویی ریشه در مفهوم خلیفه‌الله بودن انسان و به معنی حسابداری کامل افراد در مقابل وظایف سپرده شده به آن‌ها و حسابخواهی سایرین نسبت به امانت‌های در اختیار آنان است؛ بنابراین به نظر می‌رسد در گزارشگری مالی اسلامی، تمرکز بر شکلی از «پاسخگویی اجتماعی» و «افشای کامل اطلاعات» باشد. به طور مثال؛ معاملاتی مانند دریافت یا پرداخت وام و به طبع آن پرداخت یا دریافت بهره و تضمین سود سرمایه‌گذاری بدون پذیرش خطر در چارچوب نظام سرمایه‌داری مجاز اما در اسلام ممنوع بوده و اگر واحد تجاری اسلامی به ناچار در دوره‌ای خواسته یا ناخواسته درگیر این نوع معاملات شده است، باید آن‌ها را در صورت‌های مالی خود افشاء کند. از دید اسلام، افشای حقیقت مسئله بسیار مهمی است. قرآن در این زمینه می‌فرماید: «و حقیقت را با دروغ نپوشانید و حقیقت را زمانی که شما می‌دانید پنهان نکنید (سوره بقره، آیه ۴۲)»^۴. شش آیه از قرآن به این موضوع اشاره دارد که یک آیه در ارتباط با افشای کامل حقایق است (بدشاه و همکاران، ۲۰۱۷).

۲-۱-۲- توسعه فرهنگ قرض‌الحسنه از نقطه نظر ایفای مسئولیت‌های اجتماعی-شرعی

اجرائی نمودن قرض‌الحسنه که از جمله دستورات اسلام در راستای رشد و شکوفایی اقتصادی و تأمین مالی اسلامی است، افزون بر تحقق آرمان‌های اسلامی، زمینه را برای رشد اقتصادی و تحقق

هرچه بیشتر بانکداری اسلامی فراهم می‌کند. ارائه صورت منابع و مصارف قرض‌الحسنه به این هدف کمک می‌کند چرا که هدف بانک مرکزی از مصوبه جدید خود در زمینه تبلیغ قرض‌الحسنه و منافع آن برای عموم مردم، ایجاد زمینه مشارکت هرچه بیشتر آنان و درک ارزش‌های واقعی این سنت حسنه توسط آنان است. (مهرانی و همکاران، ۱۳۹۴). بر اساس قوانین حاکم بر عملیات بانکداری بدون ربا در ایران، بانک‌ها موظف به تخصیص ۱۰٪ از منابع تجهیزشده خود به عنوان تسهیلات قرض‌الحسنه برای تأمین بخشی از سرمایه مورد نیاز افراد بی‌بضاعتی که توان کار داشته اما سرمایه کافی در اختیار ندارد، زوج‌های جوانی که قصد ازدواج داشته، بیماران بی‌بضاعت یا کم‌بضاعتی که دچار بیماری‌های صعب‌العلاج می‌باشند، هستند؛ اما در حال حاضر به دلیل بالا بودن هزینه تجهیز منابع مالی بانک‌ها و نیز پایین بودن بازده سرمایه‌گذاری‌های انجام شده به دلیل رکورد همراه با تورم اقتصادی در دهه‌های اخیر، عملاً بانک‌ها از تخصیص بخشی از منابع خود به تسهیلات قرض‌الحسنه با کارمزد بسیار پایین (۲/۵٪ تا ۴٪) خودداری می‌نمایند (لله‌گانی و عبدالله‌پور ۱۳۹۴)؛ در حالی که در نظام اقتصادی اسلام، ایفای مسئولیت‌های اجتماعی توسط بنگاه‌های تجاری مورد تأکید است؛ بنابراین به نظر می‌رسد تهیه و ارائه «صورت منابع و مصارف وجوه قرض‌الحسنه» می‌تواند گامی در شفافیت عملکرد بانک‌های اسلامی و اطمینان از ایفای وظایف و مسئولیت‌های اجتماعی آن‌ها باشد. در استاندارد حسابداری مالی شماره یک سازمان حسابداری و حسابرسی نهادهای مالی اسلامی تحت عنوان «ارائه و افشاء در صورت‌های مالی بانک‌های اسلامی و نهادهای مالی» نیز بر این موضوع تأکید شده است.

۲-۱-۳- اهمیت افشای میزان توجه به مسائل زیست‌محیطی از منظر گزارشگری مالی اسلامی

نگهداری و مراقبت از محیط‌زیست یک مفهوم امروزی و بیگانه با اسلام نبوده، بلکه ریشه عمیق در آموزه‌های اسلامی دارد. بسیاری از مفاهیم اسلامی مانند توحید، عدل، احسان، حکمت و تواضع، مضامین اساسی در ارتباط با تعامل بین نوع بشر و محیط پیرامون به همراه دارد. ابعاد زیست‌محیطی و ارتباط آن با مضامین حسابداری در برخی از مبانی محوری اسلام شامل یگانگی خداوند، جانشینی در زمین، عدالت اجتماعی، جامع‌نگری و آینده‌نگری آموزه‌های اسلامی و تحسین زیبایی طبیعت به خوبی قابل تبیین است. تأکید قرآن بر تعادل محیط‌زیست، دلالت بر شکننده بودن آن دارد. حسابداری محیط زیست فراتر از حسابداری هزینه‌ها و منافع زیست‌محیطی که شامل هزینه و منافع ناشی از تغییر در محصولات یا فرآیندهای شرکت و نیز تغییر در تأثیرات محیط زیستی است، می‌باشد (حیدرپور و قرنی، ۱۳۹۴). انگاشتن طبیعت به عنوان یک کالای عمومی و بهره‌مندی انسان‌ها و سایر مخلوقات از طبیعت را می‌توان به عنوان انتزاعی از اصل اساسی

توحید برشمرد. اصل مراقبت از حقوق نسل‌های آینده، افشای برخی اطلاعات اساسی در این زمینه را ایجاب می‌کند. روش‌های گزارشگری حسابداری زیست‌محیطی در اسلام تلاش دارند تا به این پرسش پاسخ دهند که آیا فعالیت‌های تجاری به گونه‌ای است که توسعه پایدار را با در نظر گرفتن نیازهای نسل‌های بعد نوید دهد. کورتز^۵ و پنسر^۶ معتقدند که افشای اطلاعات زیست‌محیطی بخشی از مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها است و اگر موجب تخریب محیط زیست شود، پاسخگویی آن به عهده شرکت‌ها است (خواجوی و همکاران، ۱۳۹۷)؛ بنابراین عدم توجه به اثرات زیست‌محیطی ناشی از عملکرد واحد تجاری، ممکن است تداوم فعالیت آن را به خطر اندازد؛ بنابراین می‌توان تصور نمود که افشای رعایت الزامات زیست‌محیطی در یادداشت‌های همراه صورت‌های مالی، بالقوه می‌تواند به حسابرسان در ارزیابی ریسک تداوم فعالیت و به سایر استفاده‌کنندگان در ارزیابی ایفای مسئولیت‌های اجتماعی مؤسسات انتفاعی اسلامی یاری رساند.

۲-۱-۴- خمس و زکات؛ ابزار برای ارزیابی میزان پاسخگویی به مسئولیت‌های اجتماعی-شرعی سازمان حسابداری و حسابرسی نهادهای مالی اسلامی، ماهیت زکات و مالیات را متفاوت می‌داند. طبق استاندارد شماره ۹ (۲۰۱۰) این سازمان با عنوان «زکات»، در مورد پرداخت زکات به وسیله نهادهای مالی اسلامی به نیابت از سهامداران دو حالت تصور شده است. در حالت اول که پرداخت زکات بر مؤسسات مالی اسلامی واجب است، زکات به عنوان هزینه در صورت سود و زیان موسسه منعکس می‌شود. از آنجا که تصمیم به تجارت، شرط لازم برای معتبر بودن زکات است، پس یک گزینه برای ایفای این شرط، اختیار تصویب قانون زکات برای پرداخت آن به نیابت از طرف موکل می‌باشد. از طرفی تصمیم به تجارت می‌تواند تلویحاً به وسیله درج در اساسنامه یا قوانین مؤسسات تجاری اسلامی صورت پذیرد که باید زکات متعلقه را پرداخت کنند. حالت دوم؛ در مواردی که موسسه مالی اسلامی متعهد به پرداخت زکات نیست اما به درخواست تمام یا برخی از سهامداران به عنوان نماینده در ایفای تعهد زکات آن‌ها عمل می‌نماید. در چنین حالتی، در صورت وجود سود قابل تقسیم، استاندارد مذکور با زکات به عنوان سهمی از سود قابل تقسیم برخورد می‌کند؛ اما اگر هیچ سودی اعلام نشده باشد، پرداخت زکات مشروط به رضایت موسسه اسلامی با ایفای این تعهد به نیابت از سهامداران است. بر اساس استاندارد مذکور، بانک‌های اسلامی بایستی دوره شمول صورت منابع و مصارف وجوه صندوق خیریه و زکات، مسئولیت موسسه تجاری اسلامی در پرداخت زکات، نحوه جمع‌آوری و پرداخت زکات به نیابت از سهامداران یا دارندگان حساب‌های سرمایه‌گذاری محدود نشده، مبالغ پرداخت‌شده از محل صندوق و نیز موجودی صندوق در پایان دوره را افشاء نمایند. از طرفی به نظر می‌رسد؛ قاعدتاً این الزامات افشاء در مورد مبالغ مکسوره از

سهام سود سهام اعلام شده سهامدارانی که با قبول اساسنامه شرکت، به موسسه وکالت کسر خمس را داده‌اند نیز الزامی باشد؛ بنابراین می‌توان گفت؛ ارائه صورت منابع و مصارف خمس و زکات، بالقوه می‌تواند در شفافیت و ارزیابی ایفای مسئولیت‌های اجتماعی مؤسسات تجاری اسلامی و ارزیابی وظیفه مباشرت مدیران آن‌ها مؤثر باشد.

۲-۱-۵- شفافیت منابع بانک‌های اسلامی؛ ابزاری در جهت جلب اعتماد سرمایه‌گذاران مؤمن

در بانکداری اسلامی، بانک در بکارگیری و سرمایه‌گذاری مجدد سپرده‌های مدت‌دار سرمایه‌گذاران وکیل است. حق الوکاله بکارگیری سپرده‌های مدت‌دار به عنوان درآمد بانک اسلامی محسوب می‌شود. با آمیخته شدن منابع وکالتی و منابع اصالتی بانک، سود حاصل از اعطای تسهیلات به مشتریان، مشاع تلقی و باید طی مکانیزمی عادلانه بین سپرده‌گذاران و بانک تقسیم شود. در بانکداری اسلامی واژه «حساب سرمایه‌گذاری» معادل واژه «سپرده سرمایه‌گذاری» استفاده می‌شود. این حساب‌ها به دو دسته محدود شده و محدود نشده تقسیم می‌شوند. در نوع اول، دارنده حساب سرمایه‌گذاری، وجه را در قالب عقد مضاربه نزد بانک قرار داده و به وی اجازه می‌دهد این وجوه را بدون وضع هیچ محدودیتی از نظر محل، شیوه و هدف سرمایه‌گذاری، به روشی که خود مناسب تشخیص می‌دهد، سرمایه‌گذاری کند. در این حالت سپرده‌گذاران و بانک اسلامی در بازده وجوه سرمایه‌گذاری شده سهیم هستند (مهرانی و دیگران، ۱۳۹۴)؛ اما در حساب‌های نوع دوم، دارندگان سپرده سرمایه‌گذاری، محدودیت‌هایی مانند الزام بانک به عدم استفاده از وجوه آن‌ها در معاملات فروش اقساطی یا بدون ضامن و نیز الزام بانک به سرمایه‌گذاری وجوه به صورت مستقیم و نه از طریق اشخاص ثالثی را وضع می‌نمایند. در این حالت، اطمینان از رعایت محدودیت‌های وضع شده توسط بانک برای سپرده‌گذاران از دیدگاه اعتقادی یا ریسک‌گریزی آنان اهمیت دارد. در نتیجه انتظار می‌رود؛ ارائه صورت حساب‌های سرمایه‌گذاری محدود شده و محدود نشده در شفاف‌سازی و ارزیابی ایفای مسئولیت پاسخگویی شرعی بانک‌ها و مؤسسات مالی اسلامی مؤثر باشد.

۲-۲- مرور پیشینه‌ها

قدمت پژوهش‌های شبه تجربی در زمینه حسابداری اسلامی در جهان به کمتر از سی سال و در ایران به کمتر از ده سال رسیده و پیشینه کافی در این زمینه وجود ندارد. معدود پژوهش‌های صورت گرفته در این زمینه نیز در قالب پژوهش‌های بین‌رشته‌ای (مالی-اسلامی) انجام شده است.

در ادامه به ذکر چند نمونه از پژوهش‌های انجام شده در حوزه حسابداری و گزارشگری مالی اسلامی و مسائل زیست‌محیطی که با پژوهش حاضر قرابت موضوعی نسبی دارند پرداخته می‌شود.

۲-۲-۱- پژوهش‌های خارجی

زولکارنیان (۲۰۱۷)؛ در پژوهشی تحت عنوان «چارچوب مفهومی استانداردهای حسابداری مالی مالزی و استانداردهای حسابداری مالی سازمان حسابرسی و حسابداری مؤسسات مالی اسلامی» به مقایسه مؤلفه‌های صورت‌های مالی «می‌بانک اسلامی برهاد مالزی» که از استانداردهای بین‌المللی حسابداری در گزارشگری مالی پیروی می‌کند با بانک‌های اسلامی بحرین که از استانداردهای حسابداری مالی سازمان حسابرسی و حسابداری مؤسسات مالی اسلامی استفاده می‌کنند، پرداخته است. به عقیده پژوهشگر، درک دیدگاه شریعت از مفروضات کلیدی حسابداری به تهیه‌کنندگان و استفاده‌کنندگان از صورت‌های مالی کمک می‌کند تا تأثیر سیاست‌های حسابداری بر صورت‌های مالی را مورد توجه قرار دهند.

شوکت آمر (۲۰۱۷)؛ در مقاله‌ای با عنوان «توسعه تئوری حسابداری اسلامی - دومین اصل شهادت» به بیان این موضوع پرداخته که در حال حاضر حرفه حسابداری از نقطه نظر «درستی و عادلانه بودن افشاء» آسیب دیده است. در این پژوهش به نقش تعالیم قرآن و سنت پیامبر (ص) در توسعه حسابداری اسلامی بر اساس دیدگاه بسیار مناسبی از شهادت پرداخته شده و نقش حسابداران امین در ارائه گزارش‌های حسابداری بر اساس مفهوم «دیدگاه درست و عادلانه» تشریح شده است.

احمد مقصد (۲۰۱۸)؛ «عوامل مؤثر در بکارگیری استانداردهای حسابداری برای مؤسسات مالی اسلامی در عراق: یک چارچوب مفهومی» را بررسی و ضمن ارائه یک چارچوب مفهومی تعیین‌کننده در اجرای استانداردهای حسابداری مؤسسات مالی اسلامی در عراق، اذعان می‌دارد که به دلیل تفاوت‌های اساسی در ابزارهای مالی اسلامی، انطباق این استانداردها با استانداردهای گزارشگری حسابداری مرسوم که به عنوان استانداردهای بین‌المللی حسابداری شناخته می‌شوند، عملاً غیرممکن است؛ بنابراین یک استاندارد حسابداری جداگانه نیاز دارد.

شیبلی عبدالله (۲۰۱۸)؛ در مطالعه‌ای با عنوان «حسابداری از دیدگاه مرسوم و دیدگاه اسلامی: پتانسیلی از یک چارچوب گزارشگری جایگزین» از طریق تشریح دیدگاه فلسفی و عملی اسلام و مقایسه آن با دیدگاه فلسفی غرب و تأثیر آن بر نحوه ثبت معاملات و گزارشگری مالی، به تبیین دلایل لزوم ارائه یک چارچوب نظری گزارشگری مالی و استانداردهای حسابداری جایگزین برای

مؤسسات اسلامی که بالقوه از همگرایی نسبی با چارچوب گزارشگری مرسوم نیز برخوردار باشد، پرداخته است.

ناظم اودین (۲۰۱۹)؛ به «تجزیه و تحلیل گزارش‌دهی توسط مؤسسات اسلامی» و نحوه اندازه‌گیری و ارزیابی معاملات عمده مالی توسط مؤسسات مالی اسلامی در گزارش‌های سالیانه این مؤسسات پرداخته و این اندازه‌گیری‌ها و ارزیابی‌ها را بر اساس بیانیه‌های هیئت تدوین استانداردهای حسابداری مالی و استانداردهای بین‌المللی حسابداری نیز انجام داده است. نتایج پژوهش نشان از چالش‌های واقعی در پذیرش استانداردهای بین‌المللی حسابداری توسط مؤسسات مالی اسلامی داشت. در این مقاله تفسیر مفصلی از ماهیت این چالش‌ها ارائه شده است.

۲-۲-۲- پژوهش‌های داخلی

حیدرپور و قرنی (۱۳۹۴)؛ در مقاله‌ای تحت عنوان «تأثیر حسابداری زیست‌محیطی بر شاخص‌های مالی و عملیاتی شرکت‌های تولیدی» به بررسی تأثیر حسابداری محیط زیست بر شاخص‌های مالی و عملیاتی و تعیین جایگاه حسابداری پرداختند. نتایج پژوهش آنان نشان از تأثیر حسابداری محیط زیست بر شاخص‌های مالی و عملیاتی، افزایش میزان تولید، کاهش میزان ضایعات و افزایش دریافت کمک‌های بلاعوض فنی از بیرون دارد.

خواجوی و همکاران (۱۳۹۷)؛ در مقاله‌ای تحت عنوان «ارتباط بین ساز و کارهای حاکمیت شرکتی و افشای داوطلبانه اطلاعات زیست‌محیطی (مطالعه موردی شرکت‌های صنایع محصولات شیمیایی و مواد و محصولات دارویی)» به بررسی تجربی رابطه بین ساز و کارهای حاکمیت شرکتی و افشای داوطلبانه اطلاعات زیست‌محیطی در شرکت‌های حاضر در بورس اوراق بهادار تهران پرداختند. یافته‌های پژوهش آنان نشان داد حضور مدیران غیرموظف در هیئت‌مدیره شرکت‌ها منجر به افزایش سطح افشای اطلاعات زیست‌محیطی نشده اما تفکیک وظیفه مدیرعامل از رئیس هیئت‌مدیره منجر به افشای بیشتر اطلاعات در این زمینه می‌گردد.

حمدی و همکاران (۱۳۹۲)؛ در مقاله‌ای تحت عنوان «مربوط بودن ارزش اطلاعات حسابداری و عوامل تأثیرگذار بر آن» به بررسی مربوط بودن ارزش اطلاعات حسابداری برای سرمایه‌گذاران در بورس اوراق بهادار تهران پرداختند. نتایج تحقیق آنان بیانگر مربوط بودن ارزش اطلاعات حسابداری برای سرمایه‌گذاران در بورس اوراق بهادار تهران بر مبنای مدل‌های بازده و قیمت است.

مهرانی و همکاران (۱۳۹۵)؛ در مقاله‌ای تحت عنوان «بررسی ارائه صورت‌های مالی جدید در حسابداری اسلامی» به بررسی آن دسته از چالش‌های مربوط به رویه‌های افشای حسابداری اسلامی که در استانداردهای بین‌المللی حسابداری مورد توجه قرار نگرفته‌اند، پرداختند. نتایج پژوهش آنان

نشان از مطلوبیت و پیامد مثبت ارائه صورت منابع و مصارف وجوه قرض‌الحسنه و صورت تغییرات در حساب‌های سرمایه‌گذاری محدود شده و عدم انطباق صورت منابع و مصارف وجوه خیریه و زکات با رهنمودهای اسلامی دارد.

دیانتی دلیمی و همکاران (۱۳۹۵)؛ به بررسی ضرورت حسابداری اسلامی از دید خبرگان دانشگاهی پرداخته و به این نتیجه رسیدند که استفاده‌کنندگان از اطلاعات حسابداری در ایران علاقه‌مند به افشای اطلاعات در زمینه‌های مختلف مانند رعایت موازین شرعی، عدم وقوع تقلب مالی، رعایت الزامات مبارزه با پولشویی، رعایت حقوق کارگران و کارمندان، توجه به رعایت حقوق مصرف‌کنندگان، توجه به الزامات زیست‌محیطی، توجه به بهره‌وری، توجه به تعالی و پیشرفت، عدم اسراف و توجه به کیفیت محصول بوده و این اطلاعات می‌تواند برای استفاده‌کنندگان مفید باشد.

۳- فرضیه‌های پژوهش

با توجه به مبانی نظری پژوهش، در این تحقیق پنج فرضیه زیر برای بررسی امکان ارتقای سطح گزارشگری مالی مرسوم در قالب ارائه گزارش‌های مکمل و توسعه یادداشت‌های همراه صورت‌های مالی در نظر گرفته شده‌اند:

فرضیه ۱: شیوه‌های فعلی افشاء در حسابداری مرسوم، برای گزارشگری مالی اسلامی کافی نیست.
فرضیه ۲: ارائه صورت منابع و مصارف وجوه قرض‌الحسنه می‌تواند در ارزیابی ایفای مسئولیت‌های اجتماعی بانک‌های اسلامی مؤثر باشد.

فرضیه ۳: ارائه چک لیست رعایت الزامات زیست‌محیطی می‌تواند در شفاف‌سازی و ارزیابی ایفای مسئولیت‌های اجتماعی مؤسسات اسلامی مؤثر باشد.

فرضیه ۴: ارائه صورت منابع و مصارف خمس و زکات می‌تواند در شفاف‌سازی و ارزیابی ایفای مسئولیت‌های اجتماعی و ارزیابی وظیفه مباشرت مدیران مؤسسات تجاری اسلامی مؤثر باشد.

فرضیه ۵: ارائه صورت حساب‌های سرمایه‌گذاری محدودشده و محدودنشده می‌تواند در شفاف‌سازی و ارزیابی ایفای مسئولیت پاسخگویی شرعی بانک‌ها و مؤسسات مالی اسلامی مؤثر باشد.

۴- روش‌شناسی پژوهش

۴-۱- ابزار گردآوری و روش تجزیه و تحلیل داده‌ها

در این پژوهش، دیدگاه اسلامی و غربی در خصوص دو مفهوم «افشای کامل» و «پاسخگویی اجتماعی» به عنوان مؤلفه‌های اصلی سیستم حسابداری اقتصادی-اجتماعی مورد بررسی و مقایسه

قرار گرفته است. به دلیل بین‌رشته‌ای بودن موضوع و عدم وجود پیشینه کافی، روش تحقیق در این پژوهش آمیخته اکتشافی بوده و موضوع از هر دو جنبه فقهی و مالی و به شکل کیفی و کمی مورد بررسی قرار گرفته است. در بخش کیفی ابتدا با استفاده از شیوه تحلیل محتوا، ضمن بهره جستن از آیات قرآن کریم و فتاوی علمای دینی و نیز در نظر گرفتن نتایج پژوهش‌های قبلی، ضرورت ارتقای سطح افشاء در گزارشگری مالی مرسوم متناسب با اهداف حسابداری اسلامی تبیین و سؤال اصلی و فرضیه‌های پژوهش تعیین گردیدند؛ سپس در بخش کمی با استفاده از ابزار پرسشنامه مشتمل بر ۲۵ سؤال در قالب طیف ۵ گزینه‌ای لیکرت، نظر متخصصین در زمینه موضوعات مورد بحث در فرضیه‌های پژوهش دریافت و با استفاده از نسخه ۱۹ نرم‌افزار SPSS مورد تحلیل قرار گرفتند. موضوع پژوهش بین‌رشته‌ای «مالی اسلامی» و در حوزه مطالعات رفتاری-تطبیقی است.

۴-۲- تعریف عملیاتی و نحوه اندازه‌گیری متغیرهای پژوهش

حسابداری و گزارشگری مالی اسلامی: یک سیستم اطلاعاتی است که به گزارش ابعاد دنیوی (مادی و معنوی) و اخروی رویدادهای مالی و غیرمالی در واحد تجاری با محوریت موازین اخلاقی، انسانی و شرعی (اسلامی) می‌پردازد (نویسندگان).

شیوه‌های فعلی افشاء: عبارت است از ارائه صورت‌های مالی اساسی شامل صورت سود و زیان، صورت سود و زیان جامع، ترازنامه و صورت جریان‌های نقدی همراه با یادداشت‌های همراه این صورت‌ها (نشریه ۱۶۰ سازمان حسابرسی، ۱۳۸۵).

خمس: به معنای یک‌پنجم از درآمد بوده که بر اساس اعتقادات شیعه به عنوان یکی از انواع مالیات‌های اسلامی به منظور رفع مشکلات مالی امت اسلامی و توزیع عادلانه ثروت و تقویت بنیه مالی حکومت اسلامی وضع شده است (دهخدا، ۱۳۳۷).

زکات: زکات از واجبات مالی در دین اسلام است که بر اساس آن مسلمانان باید مقدار معینی از ۹ قلم کالا را برای مصرف در زندگی فقرا و سایر امور عمومی اجتماعی بپردازند. این ۹ کالا عبارت‌اند از نقدین (طلا و نقره)، انعام ثلاثه (گاو، گوسفند و شتر) و غلات اربعه (گندم، جو، کشمش و خرما). مقدار پرداختی هر یک از این کالاها متفاوت بوده و در فقه تعیین شده است (ویکی شیعه، ۲۰۱۹).

صورت منابع و مصارف وجوه قرض‌الحسنه: گزارشی از تغییرات در منابع و مصارف برون‌سازمانی مانند حساب‌های جاری نزد بانک و وجوه ارائه شده توسط سهامداران یا افراد خیر که برای اعطای وام قرض‌الحسنه (بدون بهره) در اختیار بانک اسلامی قرار گرفته‌اند (نویسندگان).

مسئولیت‌های اجتماعی: مجموعه وظایف و تعهداتی قانونی یا اخلاقی است که شرکت بایستی در جهت حفظ، مراقبت و کمک به جامعه‌ای که در آن فعالیت می‌کند، انجام دهد (نویسندگان).

بانک اسلامی: موسسه‌ای مالی و اعتباری که وظیفه آن تجهیز و تخصیص منابع بر پایه عقود اسلامی (قرض‌الحسنه، مضاربه، مشارکت مدنی، مشارکت حقوقی، فروش اقساطی، معاملات سلف، اجاره به شرط تملیک، جعاله، مزارعه، مساقات و خرید دین) است (نویسندگان).

موسسه تجاری اسلامی: در معنی عام به کلیه مؤسسات انتفاعی (بانک‌ها، شرکت‌های تجاری و...) گفته می‌شود که در بستر اقتصادی یک کشور با حاکمیت اسلامی فعالیت می‌کنند (نویسندگان).
الزامات زیست‌محیطی: مجموعه اعمال و تکالیف قانونی واحدهای تجاری که بایستی در راستای پیشگیری و ممانعت از هر نوع آلودگی و هر اقدام مخربی که موجب برهم خوردن تعادل و تناسب محیط زیست می‌شود، انجام دهند (نویسندگان).

افشای داوطلبانه: افشای جزئیاتی بیشتر از جانب شرکت‌ها علاوه بر اطلاعات افشاشده در روند افشای اجباری، افشای اختیاری نامیده می‌شود (میک و همکاران؛ ۱۹۹۵).

صورت منابع و مصارف خمس و زکات: گزارشی از مبالغ مکسوره از سود سهام یا سود مشارکت سرمایه‌گذاران به عنوان خمس و زکات و مبالغ تخصیص‌یافته به امور خیریه از آن محل را گویند (مهرانی و همکاران، ۱۳۹۵).

وظیفه مباشرت مدیران: مسئولیت حسابدگی مدیران واحد تجاری به سهامداران در قبال منابعی که در اختیار دارند (هندریکسون، ۲۰۰۴).

سرمایه‌گذاری محدودشده: منابع مالی وکالتی که توسط سرمایه‌گذاران در اختیار بانک اسلامی قرار گرفته و بانک صرفاً باید آن‌ها را در طرح یا طرح‌های خاصی که سپرده‌گذار تعیین کرده است، سرمایه‌گذاری کند (مهرانی و همکاران، ۱۳۹۵).

سرمایه‌گذاری محدودنشده: منابع مالی وکالتی که توسط سرمایه‌گذاران در اختیار بانک اسلامی قرار گرفته و بانک می‌تواند آن‌ها را با منابع اصلتی خود مخلوط کرده و هر طور صلاح می‌داند، سرمایه‌گذاری کند (مهرانی و همکاران، ۱۳۹۵).

مسئولیت پاسخگویی شرعی: وظیفه حسابدگی مدیران واحد تجاری در قبال جامعه نسبت به منابع قرض‌الحسنه، وجوه خیریه، خمس و زکات (نویسندگان).

برای بررسی فرضیه‌های تحقیق، باید متغیرهای مستقل و وابسته تحقیق شناسایی و اندازه‌گیری شود. در تحقیقات پیمایشی که جمع‌آوری اطلاعات آن‌ها از طریق پرسشنامه انجام می‌شود، متغیرهای مذکور در درون گویه‌های پرسشنامه مستتر می‌باشند. گویه پرسشی است که در پرسشنامه مطرح و با استفاده از آن می‌توان مقدار متغیر را به دست آورد. جدول ۱ متغیرهای مستقل و وابسته مستتر در گویه‌های پرسشنامه را نشان می‌دهد:

جدول ۱- متغیرهای مستقل و وابسته پرسشنامه تخصصی

متغیر وابسته	متغیر مستقل	گویه
کافی نبودن اطلاعات برای ارزش گذاری شرکت	ادامه روند سطح افشای فعلی	۱
عدم حفظ منافع تمامی گروه‌های ذینفع و ذیحق	ادامه روند سطح افشای فعلی	۲
ایفای بهتر مسئولیت‌های اجتماعی - شرعی	ارائه صورت ارزش افزوده	۳
رعایت حقوق طیف وسیع‌تری از ذینفعان و ذیحقان	ارائه صورت ارزش افزوده	۴
شفافیت گزارشگری مالی	افشای اطلاعات مربوط به معاملات خارج از عقود اسلامی مبتنی بر بيع	۵
کاهش فرار مالیاتی	ارائه صورت ارزش افزوده	۶
کاهش آلودگی محیط زیست	ارائه چک لیست رعایت الزامات زیست محیطی	۷
ایفای بهتر مسئولیت‌های اجتماعی - شرعی	ارائه صورت منابع و مصارف وجوه قرض الحسنه	۸
ایفای بهتر مسئولیت‌های اجتماعی - شرعی	ارائه صورت دارایی‌های مشمول زکات	۹
تجهیز بهتر منابع بانک‌های اسلامی	ارائه صورت منابع و مصارف وجوه قرض الحسنه	۱۰
ارتقای پایگاه و سرمایه اجتماعی واحد تجاری	ارائه صورت منابع و مصارف وجوه قرض الحسنه	۱۱
ایفای بهتر مسئولیت‌های اجتماعی - شرعی	ارائه صورت منابع و مصارف وجوه قرض الحسنه	۱۲
جلب مشارکت بیشتر سرمایه‌گذاران	ارائه صورت منابع و مصارف وجوه قرض الحسنه	۱۳
جلب مشارکت بیشتر سرمایه‌گذاران	ارائه چک لیست رعایت الزامات زیست محیطی	۱۴
ایفای بهتر مسئولیت‌های اجتماعی - شرعی	ارائه چک لیست رعایت الزامات زیست محیطی	۱۵
افزایش سود واحد تجاری اسلامی (از طریق جلب بیشتر کمک‌های دولتی)	ارائه چک لیست رعایت الزامات زیست محیطی	۱۶
جلب مشارکت بیشتر سرمایه‌گذاران	ارائه صورت منابع و مصارف وجوه خمس و زکات	۱۷
ایفای بهتر مسئولیت‌های اجتماعی - شرعی	ارائه صورت منابع و مصارف وجوه خمس و زکات	۱۸
ارتقای پایگاه و سرمایه اجتماعی واحد تجاری	ارائه صورت منابع و مصارف وجوه خمس و زکات	۱۹
شفافیت گزارشگری مالی	انعکاس سپرده‌های اشخاص به عنوان بدهی در ترازنامه بانک	۲۰
ایفای بهتر مسئولیت‌های اجتماعی - شرعی	تعیین حدود اختیارات بانک در استفاده از سپرده‌های اشخاص	۲۱
شفافیت گزارشگری مالی	تفکیک سپرده‌های اشخاص به محدودشده و محدودنشده در ترازنامه بانک	۲۲
کاهش ریسک واحد تجاری اسلامی (از طریق کاهش سطح بنگاه‌داری)	تفکیک سپرده‌های اشخاص به محدودشده و محدودنشده در ترازنامه بانک	۲۳
ایفای بهتر مسئولیت‌های اجتماعی - شرعی	تفکیک سپرده‌های اشخاص به محدودشده و محدودنشده در ترازنامه بانک	۲۴
شفافیت گزارشگری مالی	طبقه‌بندی سپرده‌های محدودشده بین بدهی‌ها و سرمایه بانک	۲۵

منبع: یافته‌های پژوهشگر

۴-۳- جامعه و نمونه آماری

در این پژوهش، جامعه آماری به دو بخش تخصصی و حرفه‌ای تقسیم می‌شود؛ بخش نخست شامل اعضای هیئت‌علمی دانشگاه‌ها حداقل دارای مرتبه استادیاری در رشته حسابداری و یا سایر رشته‌های مرتبط بوده که از بعد آکادمیک دارای نظر صائبی در زمینه موضوع مورد مطالعه هستند و بخش دوم شامل حسابداران رسمی و کارشناسان ارشد سازمان بورس و اوراق بهادار بوده که با مقوله استفاده از گزارش‌های مالی در تصمیم‌گیری توسط سرمایه‌گذاران و تحلیلگران ارتباط دارند. در بخش کمی پژوهش نمونه مورد مطالعه باید به نحوی انتخاب شود تا افراد آگاه و صاحب‌نظر در نظرسنجی نقشی اساسی ایفا نمایند؛ بنابراین در این دسته از تحقیقات به منظور دریافت نظر افراد متخصص از روش نمونه‌گیری هدفمند یا قضاوتی استفاده می‌شود. (هالووی و ویلر، ۲۰۱۰). به دلیل محدودیت‌های حاکم بر تحقیق خصوصاً مشغله کاری جامعه آماری و عدم تمایل آنان به مشارکت در پاسخ به سؤالات، تصمیم گرفته شد تعداد ۸۰ فقره پرسشنامه بین سه گروه توزیع (۷۳ مورد برگشت شد) تا پرسشنامه‌های برگشت‌خورده کمتر از ۵۰ مورد نباشد. جدول ۲ ترکیب گروه‌های نمونه آماری و جدول ۳ آمار توصیفی نمونه آماری را نشان می‌دهد.

جدول ۲- ترکیب گروه‌های نمونه آماری

متخصصین	تعداد	درصد فراوانی
اعضای هیئت‌علمی دانشگاه‌ها	۳۴	۴۷٪
حسابداران رسمی عضو جامعه حسابداران رسمی	۲۲	۳۰٪
کارشناسان ارشد سازمان بورس و اوراق بهادار و شرکت‌های کارگزاری	۱۷	۲۳٪
جمع	۷۳	۱۰۰٪

منبع: یافته‌های پژوهشگر

جدول ۳- آمار توصیفی نمونه آماری

متخصصین	جمع کل		اعضای هیئت‌علمی		حسابداران رسمی		کارشناسان بورس	
	کل	جزء	کل	جزء	کل	جزء	کل	جزء
مدرک تحصیلی	۷۳	۹	۳۴	۹	۲۲	۰	۱۷	۰
		۲۷		۱۲		۱۵		
		۳۷		۱		۲		
مرتبه علمی	۷۳	۴	۳۴	۰	۲۲	۰	۱۷	۰
		۳۰		۰		۰		
		۳۹		۲۲		۱۷		
جنسیت	۷۳	۵۸	۳۴	۲۵	۲۲	۱۴	۱۷	۱۴
		۱۵		۹		۳		

منبع: یافته‌های پژوهشگر

۴-۴- جامعه و نمونه آماری و قلمرو زمانی پژوهش

قلمرو زمانی پژوهش سال ۱۳۹۷ شمسی و قلمرو مکانی تحقیق تعدادی از واحدهای دانشگاه آزاد اسلامی، دانشگاه‌های دولتی، دانشگاه پیام نور و مؤسسات آموزش عالی غیرانتفاعی - غیر دولتی، سازمان بورس و اوراق بهادار تهران، شرکت‌های کارگزاری مستقر در تهران و چند موسسه حسابرسی مستقر در استان‌های تهران و خراسان بزرگ بوده است.

۴-۵- آزمون‌های آماری برای تجزیه و تحلیل داده‌ها

پس از جمع‌آوری پرسشنامه‌های تکمیل شده توسط نمونه آماری، پاسخ‌های ارائه شده با استفاده از نرم‌افزار اکسل دسته‌بندی و تلخیص و سپس با کمک نسخه ۱۹ نرم‌افزار SPSS، آزمون‌های زیر اجرا گردیدند.

۴-۵-۱- روایی و پایایی پرسشنامه

به منظور ارزیابی روایی پرسشنامه از نظرات ارزشمند ۸ نفر از اساتید برجسته رشته حسابداری در دانشگاه‌های دولتی و آزاد اسلامی و برای بررسی پایایی آن نیز از آزمون آلفای کرونباخ استفاده است. جدول ۴ نتایج این آزمون را نشان می‌دهد:

جدول ۴- نتایج آزمون آلفای کرونباخ بررسی پایایی سؤالات پرسشنامه

فرضیه	محدود سؤالات	تعداد سؤالات	ضریب آلفای کرونباخ	سطح پایایی
یک	سؤال ۱ تا ۹	۹	۰/۷۳۱	مطلوب
دو	سؤال ۱۰ تا ۱۳	۴	۰/۸۳۶	مطلوب
سه	سؤال ۱۴ تا ۱۶	۳	۰/۷۱۱	مطلوب
چهار	سؤال ۱۷ تا ۱۹	۳	۰/۶۲۳	قابل قبول
پنج	سؤال ۲۰ تا ۲۵	۶	۰/۸۳۸	مطلوب
کل	سؤال ۱ تا ۲۵	۲۵	۰/۸۹۷	مطلوب

منبع: یافته‌های پژوهشگر

از آنجایی که ضریب آلفای کرونباخ برای مجموع سؤالات پرسشنامه بیش از ۰/۷ می‌باشد، لذا سؤالات از پایایی مطلوب برای دریافت نظر متخصصان برخوردار است.

۴-۵-۲- آزمون‌های آماری بررسی فرضیه‌های پژوهش

برای بررسی نظر نمونه آماری و آزمون فرضیه‌های تحقیق، بایستی به نحوی عمل شود که تأیید یا رد سؤالات، شدت موافقت یا مخالفت، اجماع یا عدم اجماع در خصوص موضوع و نهایتاً همسان بودن نظرات راجع به موضوعات مطرح‌شده در بین گروه‌های مختلف روشن شود (غلامی جمکرانی و همکاران، ۱۳۹۴). برای این منظور، پرسش‌های مربوط به هر موضوع و فرضیه دسته‌بندی و آزمون‌های زیر در مورد آن‌ها طراحی و اجرا گردید:

۴-۵-۲-۱- آزمون t تک‌گروهی برای مقایسه میانگین پاسخ‌های موافق و مخالف

برای بررسی نظر نمونه آماری راجع به موضوعات مطرح در پرسشنامه به منظور بررسی فرضیه‌های پژوهش (صرف‌نظر از مقایسه دیدگاه گروه‌های مختلف)، از آزمون t تک‌گروهی استفاده می‌شود (غلامی جمکرانی و همکاران، ۱۳۹۴). برای این منظور ابتدا میانگین پاسخ‌های ارائه شده به مجموعه پرسش‌های مربوط به هر فرضیه محاسبه و اگر متوسط پاسخ‌ها از عدد ۳ به عنوان نقطه وسط طیف بزرگتر و معنی‌دار باشد، موضوع مطرح در پرسشنامه یا فرضیه‌های پژوهش رد نمی‌شود.

۴-۵-۲-۲- آزمون t زوجی برای آگاهی از شدت موافقت یا مخالفت پرسش‌شوندگان با موضوعات مطرح‌شده در پرسشنامه

ابتدا از طریق انجام آزمون «لوین»، معنی‌دار بودن یا نبودن «تساوی واریانس پاسخ‌ها» بررسی و سپس آزمون t زوجی برای آگاهی از شدت موافقت یا مخالفت نمونه آماری با موضوعات مطرح‌شده در پرسش‌های پژوهش انجام می‌شود. پرسش‌شوندگانی که به هر یک از سؤالات نمره بالای ۳ داده باشند در گروه موافقین و آن‌هایی که نمره کمتر از ۳ داده باشند، در گروه مخالفین دسته‌بندی می‌شوند.

۴-۵-۲-۳- آزمون کلموگروف-اسمیرنوف تک‌نمونه‌ای برای بررسی وجود یا عدم وجود اجماع

بین پرسش‌شوندگان پیرامون مورد موضوعات مطرح‌شده در سؤالات پژوهش

برای بررسی و تشخیص وجود یا عدم وجود اجماع در بین موافقین با موضوع مطرح‌شده در هر یک از پرسش‌های تحقیق، از آزمون کلموگروف-اسمیرنوف تک‌نمونه‌ای استفاده می‌شود (غلامی جمکرانی و همکاران، ۱۳۹۴). برای این منظور، پس از تقسیم پرسش‌شوندگان به دو دسته موافق و مخالف (مشابه آزمون t زوجی)، فرض صفر مؤید عدم وجود اجماع و فرض مقابل معرف وجود اجماع بین نمونه آماری است.

جدول ۵ - نتیجه آزمون t تک گروهی بررسی فرضیه های تحقیق

سوالات	فاصله حد بالا و پایین در سطح اطمینان ۹۵٪		تفاوت میانگین ها	میزان خطا	درجه آزادی	مقدار آماره	نتیجه	موافقت یا عدم موافقت
	حداکثر	حداقل						
۱	۰/۵۹	۰/۲۶	۰/۴۲۵	۰/۰۰۰	۷۲	۵/۰۰۵	H ₁ تأیید	موافقت
۲	۰/۸۰	۰/۴۰	۰/۶۰۳	۰/۰۰۰	۷۲	۵/۹۷۵	H ₁ تأیید	موافقت
۳	۰/۵۹	۰/۲۰	۰/۳۹۷	۰/۰۰۰	۷۲	۴/۰۱۴	H ₁ تأیید	موافقت
۴	۰/۶۹	۰/۲۲	۰/۴۵۲	۰/۰۰۰	۷۲	۳/۸۶۰	H ₁ تأیید	موافقت
۵	۰/۶۲	۰/۱۲	۰/۳۷۰	۰/۰۰۴	۷۲	۲/۹۴۳	H ₁ تأیید	موافقت
۶	۰/۵۴	۰/۱۲	۰/۳۲۹	۰/۰۰۳	۷۲	۳/۰۷۴	H ₁ تأیید	موافقت
۷	۰/۵۵	۰/۰۸	۰/۳۱۵	۰/۰۰۹	۷۲	۲/۶۹۷	H ₁ تأیید	موافقت
۸	۰/۸۳	۰/۴۳	۰/۶۳۰	۰/۰۰۰	۷۲	۶/۲۷۴	H ₁ تأیید	موافقت
۹	۰/۵۲	۰/۰۸	۰/۳۰۱	۰/۰۰۹	۷۲	۲/۷۰۲	H ₁ تأیید	موافقت
کل	۰/۵۴۵۷	۰/۳۰۴۲	۰/۴۲۴۹۳	۰/۰۰۰	۷۲	۷/۰۱۴	H ₁ تأیید	پذیرش فرضیه اول
۱۰	۰/۶۰	۰/۱۱	۰/۳۵۶	۰/۰۰۵	۷۲	۲/۹۱۰	H ₁ تأیید	موافقت
۱۱	۰/۵۰	۰/۰۵	۰/۲۷۴	۰/۰۱۷	۷۲	۲/۴۳۵	H ₁ تأیید	موافقت
۱۲	۰/۶۲	۰/۲۶	۰/۴۳۸	۰/۰۰۰	۷۲	۴/۹۰۵	H ₁ تأیید	موافقت
۱۳	۰/۵۸	۰/۱۱	۰/۳۴۲	۰/۰۰۵	۷۲	۲/۸۷۸	H ₁ تأیید	موافقت
کل	۰/۵۳۴۸	۰/۱۷۰۶	۰/۳۵۲۷۴	۰/۰۰۰	۷۲	۳/۸۶۲	H ₁ تأیید	پذیرش فرضیه دوم
۱۴	۰/۷۳	۰/۳۴	۰/۵۳۴	۰/۰۰۰	۷۲	۵/۳۶۳	H ₁ تأیید	موافقت
۱۵	۰/۷۰	۰/۲۸	۰/۴۹۳	۰/۰۰۰	۷۲	۴/۶۸۵	H ₁ تأیید	موافقت
۱۶	۰/۶۶	۰/۲۴	۰/۴۵۲	۰/۰۰۰	۷۲	۴/۳۰۰	H ₁ تأیید	موافقت
کل	۰/۶۵۸۰	۰/۳۲۹۷	۰/۴۹۳۸۴	۰/۰۰۰	۷۲	۵/۹۹۸	H ₁ تأیید	پذیرش فرضیه سوم
۱۷	۰/۴۹	۰/۰۳	۰/۲۶۰	۰/۰۲۹	۷۲	۲/۲۲۳	H ₁ تأیید	موافقت
۱۸	۰/۶۹	۰/۳۶	۰/۵۲۱	۰/۰۰۰	۷۲	۶/۲۷۱	H ₁ تأیید	موافقت
۱۹	۰/۳۵	-۰/۱۱	۰/۱۲۳	۰/۲۸۹	۷۲	۱/۰۶۹	H ₀ تأیید	مخالفت
کل	۰/۴۶۱۶	۰/۱۳۹۵	۰/۳۰۰۵۵	۰/۰۰۰	۷۲	۳/۷۱۹	H ₁ تأیید	پذیرش فرضیه چهارم
۲۰	۰/۵۳	۰/۳۱	۰/۳۷۰	۰/۰۰۰	۷۲	۴/۶۷۷	H ₁ تأیید	موافقت
۲۱	۰/۶۸	۰/۱۴	۰/۴۱۱	۰/۰۰۳	۷۲	۳/۰۷۸	H ₁ تأیید	موافقت
۲۲	۰/۷۱	۰/۱۹	۰/۴۵۲	۰/۰۰۱	۷۲	۳/۴۹۲	H ₁ تأیید	موافقت
۲۳	۰/۶۵	۰/۰۹	۰/۳۷۰	۰/۰۰۹	۷۲	۲/۶۶۸	H ₁ تأیید	موافقت
۲۴	۰/۵۹	۰/۱۰	۰/۳۴۲	۰/۰۰۶	۷۲	۲/۸۰۳	H ₁ تأیید	موافقت
۲۵	۰/۵۹	۰/۰۴	۰/۳۱۵	۰/۰۲۵	۷۲	۲/۲۸۷	H ₁ تأیید	موافقت
کل	۰/۵۴۵۷	۰/۳۰۴۲	۰/۴۲۴۹۳	۰/۰۰۰	۷۲	۵/۹۷۹	H ₁ تأیید	پذیرش فرضیه پنجم

منبع: یافته های پژوهشگر

چنانکه که در جدول ۵ مشاهده می‌شود؛ مقدار آماره t برای کلیه سؤالات بزرگتر از $1/96$ و میزان خطا کمتر از حداکثر خطای قابل قبول ($\alpha=0.05$) در سطح اطمینان ۹۵٪ می‌باشد؛ بنابراین می‌توان نتیجه گرفت؛ متخصصین با ارتقای سطح گزارشگری مالی در مؤسسات اسلامی، ارائه صورت منابع و مصارف وجوه قرض‌الحسنه، ارائه چک لیست رعایت الزامات زیست‌محیطی، ارائه صورت منابع و مصارف خمس و زکات و ارائه صورت حساب‌های سرمایه‌گذاری محدودشده و محدودنشده به صورت الزامی موافق هستند. از طرفی چنانکه عنوان شد، علاوه بر بررسی رد یا قبول فرضیه‌های تحقیق بایستی شدت موافقت یا مخالفت، اجماع یا عدم اجماع و نهایتاً همسان بودن نظرات راجع به موضوعات مطرح‌شده در بین گروه‌های مختلف نیز روشن شود. جدول ۶ خلاصه نتایج این بررسی‌ها را نشان می‌دهد.

جدول ۶ - خلاصه نتایج سایر آزمون‌های آماری

ردیف	عامل یا موضوع مورد سنجش	شدت موافقت/مخالفت			اجماع یا عدم اجماع			شدت موافقت یا مخالفت		
		آزمون t زوجی			کلموگروف-اسمیرنوف			کروسکال والیس		
		تفسیر	Sig.	t	تفسیر	Sig.	Z	تفسیر	Sig.	Chi-Square
۱	کافی نبودن سطح افشاء در گزارشگری مالی مرسوم و لزوم ارتقای سطح گزارشگری مالی در مؤسسات اسلامی	موافقت شدید	۰/۰۰۰	۵۴/۵۰۲	اجماع	۰/۰۰۰	۲/۵۶۵	همسان	۰/۵۲۱	۱/۳۰۲
۲		موافقت شدید	۰/۰۰۰	۱۴/۵۶۲	اجماع	۰/۰۰۰	۲/۵۹۲	همسان	۰/۳۵۴	۲/۰۷۶
۳		موافقت شدید	۰/۰۰۰	۲۰/۹۷۴	اجماع	۰/۰۰۰	۳/۰۰۰	همسان	۰/۷۴۵	۰/۵۸۹
۴		موافقت شدید	۰/۰۰۰	۱۹/۸۱۶	اجماع	۰/۰۰۰	۳/۳۵۵	همسان	۰/۸۸۵	۰/۲۴۴
۵		موافقت شدید	۰/۰۰۰	۱۶/۱۳۷	اجماع	۰/۰۰۰	۲/۹۶۶	همسان	۰/۸۸۱	۰/۲۵۳
۶		موافقت شدید	۰/۰۰۰	۱۸/۷۳۸	اجماع	۰/۰۰۰	۳/۰۹۰	همسان	۰/۲۰۲	۳/۱۹۶
۷		موافقت شدید	۰/۰۰۰	۱۸/۶۱۷	اجماع	۰/۰۰۰	۳/۲۳۰	همسان	۰/۱۵۵	۳/۷۳۴
۸		موافقت شدید	۰/۰۰۰	۱۳/۳۳۰	اجماع	۰/۰۰۰	۲/۴۴۹	همسان	۰/۱۵۸	۳/۶۹۴
۹		موافقت شدید	۰/۰۰۰	۱۷/۴۳۱	اجماع	۰/۰۰۰	۳/۰۵۵	همسان	۰/۱۱۲	۴/۳۸۴
۱۰	لزوم ارائه صورت منابع و مصارف وجوه قرض‌الحسنه	موافقت شدید	۰/۰۰۰	۱۹/۲۴۰	اجماع	۰/۰۰۰	۳/۱۹۹	همسان	۰/۱۰۷	۴/۴۶۹
۱۱		موافقت شدید	۰/۰۰۰	۲۱/۲۸۹	اجماع	۰/۰۰۰	۳/۳۵۴	همسان	۰/۲۹۰	۲/۴۷۵
۱۲		موافقت شدید	۰/۰۰۰	۱۳/۰۰۶	اجماع	۰/۰۰۰	۲/۲۶۳	همسان	۰/۰۸۴	۴/۹۵۳
۱۳	موافقت شدید	۰/۰۰۰	۲۴/۴۲۳	اجماع	۰/۰۰۰	۳/۶۷۸	همسان	۰/۳۵۷	۲/۰۶۲	
۱۴	لزوم ارائه چک لیست رعایت الزامات زیست‌محیطی	موافقت شدید	۰/۰۰۰	۲۳/۰۶۰	اجماع	۰/۰۰۰	۳/۰۸۵	همسان	۰/۹۹۹	۰/۰۰۲
۱۵		موافقت شدید	۰/۰۰۰	۱۱/۶۶۵	اجماع	۰/۰۰۰	۲/۲۵۸	همسان	۰/۸۸۰	۰/۲۵۷
۱۶		موافقت شدید	۰/۰۰۰	۲۰/۴۹۲	اجماع	۰/۰۰۰	۲/۹۲۱	همسان	۰/۲۳۷	۲/۸۸۲
۱۷		موافقت شدید	۰/۰۰۰	۱۹/۰۷۲	اجماع	۰/۰۰۰	۳/۲۹۴	همسان	۰/۱۰۵	۴/۵۱۶
۱۸	لزوم ارائه صورت منابع و مصارف خمس و زکات به صورت اجباری	موافقت شدید	۰/۰۰۰	۳۳/۵۹۵	اجماع	۰/۰۰۸	۱/۶۶۲	همسان	۰/۳۳۴	۲/۱۹۲
۱۹		موافقت شدید	۰/۰۰۰	۲۳/۳۲۹	اجماع	۰/۰۰۰	۳/۵۲۴	همسان	۰/۰۷۰	۵/۳۲۳
۲۰	ارائه صورت حساب‌های سرمایه‌گذاری محدودشده و	موافقت شدید	۰/۰۰۰	۴۶/۰۲۸	اجماع	۰/۰۰۰	۳/۵۲۴	همسان	۰/۷۰۲	۰/۷۰۹
۲۱		موافقت شدید	۰/۰۰۰	۲۸/۷۶۷	اجماع	۰/۰۰۰	۲/۹۶۶	ناهمسان	۰/۰۲۵	۷/۳۸۲

ردیف	عامل یا موضوع مورد سنجش	شدت موافقت/مخالفت			اجماع یا عدم اجماع			شدت موافقت یا مخالفت		
		آزمون t زوجی دو نمونه مستقل			کلموگروف-اسمیرنوف (K-S آماره Z)			کروسکال والیس (Chi-Square)		
		تفسیر	Sig.	t	تفسیر	Sig.	Z	تفسیر	Sig.	Chi-Square
۲۲	محدودنشده به صورت الزامی	موافقت شدید	۰/۰۰۰	۱۷/۲۱۳	اجماع	۰/۰۰۰	۳/۰۹۰	۵/۰۱۵	۰/۰۸۱	همسان
۲۳		موافقت شدید	۰/۰۰۰	۲۱/۶۳۹	اجماع	۰/۰۰۰	۳/۱۴۲	۶/۶۵۶	۰/۰۳۶	ناهمسان
۲۴		موافقت شدید	۰/۰۰۰	۲۰/۳۵۶	اجماع	۰/۰۰۰	۳/۲۹۱	۱/۷۴۸	۰/۴۱۷	همسان
۲۵		موافقت شدید	۰/۰۰۰	۲۲/۸۵۲	اجماع	۰/۰۰۰	۲/۹۸۹	۱۲/۸۳۸	۰/۰۰۲	ناهمسان

منبع: یافته‌های پژوهشگر

نتایج آزمون t زوجی نشان می‌دهد؛ متخصصین دانشگاهی و حرفه‌ای به طور کلی با کافی نبودن سطح افشاء در گزارشگری مرسوم، لزوم ارائه صورت منابع و مصارف وجوه قرض الحسنه، ارائه چک لیست رعایت الزامات زیست محیطی، ارائه صورت منابع و مصارف خمس و زکات و ارائه صورت حساب‌های سرمایه‌گذاری محدودشده و محدودنشده به صورت الزامی و در نتیجه لزوم ارتقای سطح گزارشگری مالی در مؤسسات انتفاعی اسلامی به شدت موافق بوده و بین سه گروه (کارشناسان بورس اوراق بهادار، اعضای هیئت علمی و حسابداران رسمی) در خصوص موضوعات مزبور اجماع نظر وجود دارد. با این حال نظر سه گروه در خصوص تأثیر برخی از موضوعات مورد بررسی همسان نیست.

۵-۲- مدل حسابداری و گزارش‌های مالی پیشنهادی برای مؤسسات انتفاعی اسلامی

با توجه به نتایج پژوهش، در بخش نتیجه‌گیری مدل حسابداری برای مؤسسات تجاری اسلامی و در پیوست شماره ۱، صورت‌های مالی پیشنهادی برای مؤسسات انتفاعی اسلامی ارائه شده است. به عقیده نگارندگان مقاله، گزارش‌های مزبور در مقایسه با صورت‌های مالی مرسوم و یادداشت‌های همراه آن‌ها، از توان افشاء و شفافیت بیشتری در انتقال اطلاعات به خارج از واحد تجاری برخوردار بوده و بالقوه می‌تواند به سرمایه‌گذاران و نیز سایر ذینفعان و ذیحقان واحد تجاری اسلامی در ارزیابی دقیق‌تر عملکرد مدیران، ارزیابی بهتر ریسک سرمایه‌گذاری در این مؤسسات و ارزیابی میزان ایفای مسئولیت‌های اجتماعی و شرعی آن‌ها یاری رساند.

۶- بحث و نتیجه‌گیری

از دیدگاه اسلامی، حسابداری و گزارشگری مالی از سه جنبه ارائه گزارش‌های قابل اتکا و مفید برای تصمیم‌گیری، افشای میزان پایبندی واحد تجاری به رعایت الزامات شرعی در کسب‌وکار و

یافته‌ها با نتایج تحقیقات غلامی جمکرانی و همکاران (۱۳۹۴)، دیانتی و همکاران (۱۳۹۵) و مهرانی و همکاران (۱۳۹۵) در ایران و با شیبلی عبدالله (۲۰۱۸) در خارج از کشور که به بررسی لزوم تدوین چارچوب نظری خاص گزارشگری مالی در بستر اقتصاد اسلامی پرداخته بودند، مطابقت دارد. سایر یافته‌های این پژوهش نشان داد؛ به عقیده خبرگان، پرداخت زکات توسط واحد تجاری اسلامی به نیابت از سهامداران، منافاتی با موضوع «فردیت» نداشته و گرفتن اجازه برای کسر زکات از سهم سود آن‌ها و مصرف آن در امور عام‌المنفعه در چارچوب تئوری قراردادهای قابل توجیه است. با این حال؛ این قضیه در مورد خمس صادق نمی‌باشد. ما در انجام این پژوهش با محدودیت‌هایی مانند نبود ادبیات و پیشینه کافی در خصوص حسابداری اسلامی، تعدد آرا و فتاوی فرق مختلف اسلامی و نیز به روز نبودن نظریه‌های فقهی در خصوص مسئله خمس و زکات، مشروعیت معاملات سرمایه‌گذاری و تأمین مالی با واحدهای تجاری غیر اسلامی و محدودیت وقت خبرگان منتخب روبرو بوده‌ایم. علی‌رغم محدودیت‌های مذکور، انتظار می‌رود نتایج این تحقیق در ترغیب مراجع سیاست‌گذار خصوصاً سازمان حسابرسی و سازمان بورس و اوراق بهادار به تدوین استانداردها و مقرراتی در زمینه لزوم افشای انجام وظایف شرعی و رعایت الزامات زیست‌محیطی و سایر تکالیف و مسئولیت‌های اجتماعی شرکت‌های تجاری و بانک‌های اسلامی و در نتیجه ارتقای سطح گزارشگری مالی اسلامی مؤثر و راهگشا باشد. در پایان با توجه نتایج تحقیق، ضمن ارائه مدل پیشنهادی برای حسابداری و گزارشگری مالی اسلامی، موضوعاتی به شرح ذیل برای تحقیقات آتی به پژوهشگران و علاقه‌مندان به حوزه مطالعات حسابداری اسلامی پیشنهاد می‌گردد:

- ۱) بررسی تفاوت دیدگاه اسلامی و دیدگاه غربی راجع به مسائل زیست‌محیطی،
- ۲) بررسی امکان ایجاد یک مفهوم مشترک از ارزش منصفانه و انطباق دیدگاه شرعی و حرفه‌ای بر یکدیگر در این زمینه و
- ۳) بررسی شاخص‌های عدم تقارن اطلاعاتی از دیدگاه اسلامی و مقایسه آن با دیدگاه مرسوم.

شکل ۲- مدل پیشنهادی حسابداری و گزارشگری مالی اسلامی

فهرست منابع

- ۱) بهجت فومنی، محمدتقی، (۱۳۷۸)، "رساله توضیح‌المسائل مطابق با فتاوی حضرت آیت‌الله‌العظمی آقای حاج محمدتقی بهجت «ره» (چاپ سی‌وسوم)"، محل نشر: قم، دفتر حضرت آیت‌الله‌العظمی بهجت.
- ۲) توحیدی، محمد، (۱۳۹۴)، "مروری بر استانداردهای هیئت خدمات مالی اسلامی (IFSB)"، مدیریت پژوهش، توسعه و مطالعات اسلامی سازمان بورس و اوراق بهادار، صص ۱۲-۳.
- ۳) حسینی، سیدعلی و فاطمه بابایی، (۱۳۹۸)، "ضرورت آموزش اخلاق و ارزش‌های اسلامی در برنامه درسی حسابداری در دانشگاه‌ها"، فصلنامه پژوهش حسابداری و حسابرسی، شماره ۱، دوره ۹، صص ۲۱-۴۰.
- ۴) حیدرپور، فرزانه و محمد قرنی، (۱۳۹۴)، "تأثیر حسابداری زیست‌محیطی بر شاخص‌های مالی و عملیاتی شرکت‌های تولیدی"، پژوهش‌های حسابداری مالی و حسابرسی، سال ۷، شماره ۲۶، صص ۳۹-۵۰.
- ۵) حمدی، کریم و علی فعال قیومی و محسن برزوزاده زواره و نسترن تقی‌خانی، (۱۳۹۲)، "مربوط بودن ارزش اطلاعات حسابداری و عوامل تأثیرگذار بر آن"، پژوهش‌های حسابداری مالی و حسابرسی، سال ۵، شماره ۱۹، صص ۱۹۳-۱۷۳.
- ۶) خواجه‌جو، شکرالله و سمیه حسینی‌نیا و طاهره نصیری، (۱۳۹۷)، "ارتباط بین ساز و کارهای حاکمیت شرکتی و افشای داوطلبانه اطلاعات زیست‌محیطی (مطالعه موردی شرکت‌های صنایع محصولات شیمیایی و مواد و محصولات دارویی)"، پژوهش‌های حسابداری مالی و حسابرسی، سال ۱۰، شماره ۴۰، صص ۲۰-۱.
- ۷) دهخدا، علی اکبر، (۱۳۳۷)، "لغت‌نامه علی اکبر دهخدا (زیر نظر محمد معین و سیدجعفر شهیدی)"، محل نشر: تهران، انتشارات امیرکبیر.
- ۸) دیانتی‌دیلمی، زهرا و سیده پریسا مشهدی، (۱۳۹۵)، "بررسی امکان‌سنجی پیاده‌سازی حسابداری اسلامی در ایران از منظر خبرگان دانشگاهی"، دو فصلنامه تحقیقات مالی اسلامی، شماره (۵) ۱۰، صص ۱۱۸-۱۱۴.
- ۹) ساری، محمدعلی، (۱۳۹۳)، "مبانی تئوری حسابداری محیط زیست در اسلام"، دانش و پژوهش حسابداری، شماره ۳۷، صص ۸-۳.
- ۱۰) سرمد، زهره و عباس بازرگان و الهه حجازی، (۱۳۸۰)، "روش‌های تحقیق در علوم رفتاری (چاپ پنجم)"، محل نشر: تهران، موسسه انتشارات آگاه.

- 25) Kamla R. Alsoufi R, (2015), "Critical Muslim Intellectuals' Discourse and the Issue of 'Interest' (rib a): Implications for Islamic Accounting", Accounting Forum. Elsevier Ltd.
- 26) Meek G K. Roberts C B. & Gray S J, (1995), "Factors Influencing Voluntary Annual Report Disclosures by US, UK and Continental European Multinational Corporations", Journal of International Business Studies, 26(3), PP. 555-572.
- 27) Nazim U, (2019), "Comparative Analysis of Reporting Practices of Islamic Financial Institutions (IFIs)", <https://www.researchgate.net/publication>.
- 28) Shibly A, (2018), "Conventional and Islamic Perspective in Accounting: Potential for Alternative Reporting Framework", International Journal of Economics and Management Engineering, 12 (2), PP. 244-247.
- 29) Shaukat A, (2017), "Development of Islamic Accounting Theory: Principle of Shahadat (Testimony)-Second Principle", International Review of Business Research Papers Vol. 3, No. 3, PP. 56-68.
- 30) Zulkarnain M S, (2017), "Accounting Conceptual Frameworks-MASB vs AAOIFI", SSRN Electronic Journal. <https://ssrn.com/abstract=2900666>.

پیوست ۱: صورت‌های مالی پیشنهادی برای مؤسسات انتفاعی اسلامی

۱-۱) ترازنامه

شرکت تجاری/بانک/موسسه مالی و اعتباری نمونه ترازنامه مبتنی بر ارزش‌های جاری (منصفانه)

xx/۱۲/۲۹

دارایی‌های جاری:		بدهی‌های جاری:	
xx	وجوه نقد *	xx	حساب‌ها و اسناد پرداختی کوتاه‌مدت *
xx	سرمایه‌گذاری‌های کوتاه‌مدت *	xx	پیش‌دریافت‌ها *
xx	سود سهام و سود مشارکت دریافتی *	xx	سود سهام پرداختی *
xx	حساب‌ها و اسناد دریافتی تجاری *	xx	وام‌های کوتاه‌مدت *
xx	پیش‌پرداخت هزینه‌ها *	xx	هزینه‌های پرداختی *
xx	موجودی مواد، کالای در جریان ساخت و کالای ساخته‌شده	xx	مالیات پرداختی *
xx	مطالبات از بانک مرکزی ***	xx	سپرده‌های قرض الحسنه (جاری/پس‌انداز)
xx	مطالبات از بانک‌ها و سایر مؤسسات اعتباری ***	xx	سایر سپرده‌های دیداری ***
xx	وام و تسهیلات اعطایی کوتاه‌مدت در قالب عقود اسلامی	xx	بدهی به بانک مرکزی ***
xx	حساب‌ها و اسناد دریافتی غیرتجاری *	xx	بدهی به بانک‌ها و سایر مؤسسات اعتباری
xx	جمع دارایی‌های جاری	xx	وجوه شرعیه پرداختی *
xx	دارایی‌های غیر جاری:	xx	جمع بدهی‌های جاری
xx	سرمایه‌گذاری‌های بلندمدت محدودشده ***	xx	بدهی‌های بلندمدت: *
xx	سرمایه‌گذاری‌های بلندمدت محدودنشده ***	xx	حساب‌ها و اسناد پرداختی بلندمدت *
xx	دارایی‌های ثابت مشهود *	xx	اوراق مشارکت *
xx	دارایی‌های ثابت نامشهود *	xx	وام‌ها و اعتبارات بلندمدت *
xx	سایر حساب‌ها و اسناد دریافتی *	xx	ذخیره مزایای پایان خدمت کارکنان *
xx	جمع دارایی‌های غیر جاری	xx	سپرده‌های بلندمدت محدودشده
xx		xx	سپرده‌های بلندمدت محدودنشده
xx		xx	جمع بدهی‌های بلندمدت
xx		xx	جمع کل بدهی‌ها
xx		xx	حقوق صاحبان سهام: *
xx		xx	سهام و صرف سهام عادی *
xx		xx	اندرخته قانونی *
xx		xx	اندرخته‌های اختیاری *
xx		xx	سود (زیان) انباشته *
xx		xx	مازاد تجدید ارزیابی دارایی‌ها *
xx		xx	جمع حقوق صاحبان سهام
xx		xx	جمع بدهی‌ها و حقوق صاحبان سهام

جمع دارایی‌ها

در کلیه صورت‌های مالی:

* مشترک در کلیه مؤسسات انتفاعی اسلامی (شرکت‌های تجاری و بانک‌ها و مؤسسات اسلامی)

** خاص شرکت‌های تجاری اسلامی

*** خاص بانک‌ها و مؤسسات مالی اسلامی

۱-۲) صورت عملکرد (سود و زیان) دوره

شرکت تجاری/بانک/موسسه مالی و اعتباری نمونه صورت عملکرد (سود و زیان) دوره

xx برای سال مالی منتهی به ۱۳/۲۹/

xx	درآمد فروش خالص کالا یا ارائه خدمات **
xx	درآمد حاصل از سرمایه گذاری های کوتاه مدت **
xx	درآمد حاصل از خرید و فروش سرمایه گذاری های کوتاه مدت (سیدگردانی) **
xx	درآمد حاصل از سرمایه گذاری های بلندمدت محدود شده **
xx	درآمد حاصل از سرمایه گذاری های بلندمدت محدود شده **
xx	جمع درآمدهای عملیاتی **
(xx)	بهای تمام شده کالای فروش رفته یا خدمات ارائه شده **
xx	سود ناخالص
(xx)	هزینه های توزیع و فروش **
(xx)	هزینه های اداری و عمومی *
xx	خالص سایر درآمدها و هزینه های عملیاتی *
(xx)	
xx	سود عملیاتی
(xx)	هزینه های مالی **
xx	خالص سایر درآمدها و هزینه های غیر عملیاتی *
(xx)	
xx	سود ناشی از فعالیت های عادی قبل از مالیات *
(xx)	مالیات سود فعالیت های عادی *
xx	سود خالص ناشی از فعالیت های عادی *
(xx)	اقلام غیر مترقبه *
xx	آثار مالیاتی اقلام غیر مترقبه *
(xx)	
xx	سود خالص

۱-۳) صورت سود و زیان جامع

شرکت تجاری/بانک/موسسه مالی و اعتباری نمونه

صورت سود و زیان جامع

xx برای سال مالی منتهی به ۱۳/۲۹/

xx	سود خالص دوره
xx	مازاد تجدید ارزیابی دارایی ها
xx	سود جامع سال مالی
(xx)	تعدیلات سنواتی
xx	سود جامع شناسایی شده از تاریخ گزارشگری دوره قبل

۴-۱ صورت جریان های نقدی

شرکت تجاری/بانک/موسسه مالی و اعتباری نمونه صورت جریان های نقدی

xx برای سال مالی منتهی به ۱۲/۲۹

فعالیت های عملیاتی:	
xx	جریان خالص ورود (خروج) وجه نقد ناشی از فعالیت های عملیاتی *
	بازده سرمایه گذاری ها و توزیع مجدد منافع کسب شده:
xx	سود سهام دریافتی (از محل سرمایه گذاری در سهام سایر شرکت ها) *
xx	سود مشارکت دریافتی از محل سرمایه گذاری در اوراق مشارکت سایر شرکت ها یا دولت *
xx	سود دریافتی از محل سرمایه گذاری های مشترک محدود شده (شامل سود سپرده های بانکی) *
xx	سود دریافتی از محل سرمایه گذاری های مشترک محدود نشده (شامل سود سپرده های بانکی) *
(xx)	سود سهام پرداختی *
(xx)	سود پرداختی بابت اوراق مشارکت صادره **
(xx)	سود پرداختی بابت سرمایه گذاری های مشترک محدود شده اشخاص ***
(xx)	سود پرداختی بابت سرمایه گذاری های مشترک محدود نشده اشخاص ***
(xx)	سود پرداختی بابت تسهیلات مالی **
(xx)	سهم دولت اسلامی (مالیات)
xx	جریان خالص ورود (خروج) وجه نقد ناشی از بازده سرمایه گذاری ها و توزیع مجدد سود کسب شده
	فعالیت های شرعی و عام المنفعه:
(xx)	جریان خالص خروج (ورود) وجه نقد ناشی از وجوه قرض الحسنه و انفاق *
(xx)	جریان خالص خروج (ورود) وجه نقد ناشی از وجوه خمس و زکات *
(xx)	جریان خالص خروج (ورود) وجه نقد ناشی از سایر فعالیت های عام المنفعه *
(xx)	جریان خالص خروج (ورود) وجه نقد ناشی از سایر فعالیت های شرعی و عام المنفعه
	فعالیت های سرمایه گذاری:
(xx)	وجوه پرداختی بابت خرید دارایی های ثابت مشهود *
(xx)	وجوه پرداختی بابت تحصیل سرمایه گذاری های کوتاه مدت *
(xx)	وجوه پرداختی بابت تحصیل سرمایه گذاری های بلندمدت محدود شده *
(xx)	وجوه پرداختی بابت تحصیل سرمایه گذاری های بلندمدت محدود نشده *
xx	وجوه دریافتی حاصل از فروش دارایی های ثابت مشهود *
xx	وجوه دریافتی حاصل از فروش سرمایه گذاری های کوتاه مدت *
xx	وجوه دریافتی حاصل از فروش سرمایه گذاری های بلندمدت محدود شده *
xx	وجوه دریافتی حاصل از فروش سرمایه گذاری های بلندمدت محدود نشده *
xx	وجوه نقدی غیرمترقبه (خسارت های دریافتی) *
(xx)	جریان خالص خروج (ورود) وجه نقد ناشی از فعالیت های سرمایه گذاری
	فعالیت های تأمین مالی:
xx	وجوه حاصل از افزایش سرمایه *
xx	تسهیلات مالی دریافتی *
xx	انتشار اوراق مشارکت **
(xx)	بازپرداخت اصل تسهیلات مالی دریافتی *
(xx)	بازخرید اوراق مشارکت منتشره قبلی **
xx	جریان خالص ورود (خروج) وجه نقد ناشی از فعالیت های تأمین مالی
xx	خالص افزایش (کاهش) در وجه نقد
xx	مانده وجه نقد در آغاز سال
xx	مانده وجه نقد در پایان سال
xx	مبادلات غیرنقدی *

۵-۱ صورت ارزش افزوده

بانک/موسسه مالی و اعتباری نمونه صورت ارزش افزوده

xx برای سال مالی منتهی به ۱۳/۲۹/۱۲

xx	جمع درآمدهای عملیاتی**
(xx)	بهای تمام شده مواد و خدمات خریداری شده از خارج واحد تجاری *
(xx)	تغییرات در بهای تمام شده کالای در جریان ساخت ابتدا و پایان دوره
(xx)	تغییرات در بهای تمام شده موجودی کالای ساخته شده ابتدا و پایان دوره
xx	ارزش افزوده
	نحوه توزیع ثروت ناشی از ارزش افزوده:
	۱) سهم کارکنان واحد تجاری:
xx	(۱-۱) خالص دستمزد مستقیم و غیرمستقیم تولیدی
xx	(۲-۱) خالص حقوق و مزایای کارکنان اداری و فروش
	۲) سهم تامین کنندگان منابع مالی برای واحد تجاری:
xx	(۱-۲) هزینه های تأمین مالی
xx	(۲-۲) سود سهام پرداختی به سهامداران
	۳) سهم حاکمیت (دولت):
xx	(۱-۳) مالیات بر عملکرد واحد تجاری
xx	(۲-۳) مالیات های تکلیفی
	۴) سهم شرکت های بیمه و بازنشستگی:
xx	(۱-۴) بازنشستگی (مجموع سهم کارکنان و واحد تجاری)
xx	(۲-۴) خدمات درمانی (مجموع سهم کارکنان و واحد تجاری)
xx	(۳-۴) بیمه عمر و حوادث (مجموع سهم کارکنان و واحد تجاری)
	۵) وجوه شرعی و امور عام المنفعه:
xx	(۱-۵) وجوه اختصاص یافته به عنوان خمس، زکات و انفاق
xx	(۲-۵) هزینه های زیست محیطی
xx	(۳-۵) وجوه اختصاص یافته به سایر امور عام المنفعه
	۶) اقلام باقی مانده در واحد تجاری:
xx	(۱-۶) هزینه استهلاک (تولیدی و غیرتولیدی)
xx	(۲-۵) سود توزیع نشده دوره
xx	ارزش افزوده

* مجموع بهای تمام شده کالای ساخته شده و هزینه های اداری، عمومی و توزیع و فروش پس از کسر دستمزد تولیدی و غیرتولیدی، هزینه حقوق کارکنان اداری و فروش و هزینه استهلاک دارایی های ثابت (تولیدی و غیرتولیدی)

یادداشت‌ها

۱. وفي أموالهم حق للسائل والمحروم.

2. Shibly Abdallah

3. Shaukat Amer

5. KorteZ

6. Persenda

۴. ولا تلبسوا الحق بالباطل وتكتموا الحق وانتم تعلمون.